

THE ROMANIAN DEICTIC PARTICLE -A TO PRONOUNS AND PRONOMINAL ADJECTIVES - BETWEEN ALLOMORPH OF STEM AND FLECTIVE

Diana Maria Roman and Cristina Bocoș

PhD Student and Assist., PhD, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: In Romanian grammar, the denomination of –a deictic particle (or/and pronominal intensifier/invariable particle etc.) is well known – formal and etimologic identical segment with –a article of the series -l, -a, -i, -le etc., irrespective its type, which lost totally its autonomy, being incorporated either optionally or mandatory in a four parts of speech structure: adverbs, pronouns, pronominal adjectives, ordinal numerals. Morphematically, analysing the distribution of –a deictic particle to the category of pronouns and pronominal adjectives (the name of pronominal intensifier is also known), some straight directions may be given between its status as potential stem allomorph, generating the interrupted stem by force of things, carrier of lexical meaning sending to the nounal referential source and, a materialization of the pronominal and adjectival flective, carrier of grammatical meaning as flectival unit, expression of grammatical categories: gender, number and case, replacing and removing the flectional unit. This phenomenon is known in the Romanian language morphematics as the elimination of a flectional unit by the occurrence of another one, totally different from the typology point, it is not singular in the Romanian language within a nominal group, but appears to nouns, qualifying adjectives, pronouns, ordinal numerals.

Keywords: deictic particle, allomorph, pronominal intensifier, flectival typology, removed flectional unit.

I. În tratatele de gramatică românești, segmentul –a din finala unor adverbe (locuțiuni adverbiale),¹ a pronumelor exclusiv apersonale,² (niciodată, pronume

¹ În ceea ce privește adverbele și locuțiunile adverbiale, indiferent dacă pot apărea facultativ sau obligatoriu, sunt cunoscute patru tipuri de particule adverbiale, reprezentând „o particularitate morfologică a adverbilor din limba română”: -a, -le, -și, -i, cf. **LRC**, 1985, coord. Ion Coteanu, Ediție revizuită și adăugită, București, p. 248. Pentru un întreg studiu privind componentele adverbiale, precum și

personale³, oricare ar fi acestea) a unor adjective pronominale (cele care, prin conversiune atât marcată, cât și nemarcată,⁴ și-au schimbat valoarea gramaticală și, din pronume, au devenit adjective pronominale,⁵ deci, mai exact, apar numai în cadrul adjectivelor pronominale convertite din pronume⁶), a numeralelor ordinale,⁷ ca singurele clase lexico-gramaticale la care se poate actualiza,⁸ „provenind probabil din lat. *illac* care a dat și în alte limbi romanice particule demonstrative (cf. fr. *celui-là*)”⁹, este, formal și etimologic, identic cu ceea ce ne-am obișnuit a integra în clasa articolelor¹⁰ - articole determinative¹¹ – *fata*¹²/*fetele*, articole formative¹³, fie pronominale – *alta/altele*, fie numerale – *prima/primele*, fie prepoziționale – *contra*, *împotriva*, și articole cazuale - *Anca*¹⁴ etc. , și

evoluția lor din limba veche până astăzi, cf. Georgeta Ciompec, 1980, Observații asupra particulelor adverbiale din limba română, în LR, XXIX, Nr. 2, pp. 85-95.

² Pentru motivația alegerii acestui termen de *apersonal*, cf. G.G. Neamțu, 2014, *Studii și articole gramaticale*, Editura Napoca Nova, Cluj-Napoca, p. 456, subnota 25. Mai sunt cunoscute, în tratatele de gramatică românești, și sub denumirea de *pronume nepersonale*, cf. Dumitru Irimia, 1997, *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași, p. 121; Corneliu Dimățiu, 1999, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Institutul European, Iași, p. 279; GALR, 2005, Vol. I, p. 241.

³ Prin pronume personale înțelegem acele valori morfologice integrate în marea clasă a pronomelor, care cunosc categoria persoanei, în limba română, fiind cele propriu-zise, reflexive, de politețe. De asemenea, adjectivele pronominale posesive și de întărire mai cunosc categoria persoanei, prin pronominal, în cazul lor, înțelegând că sunt și pronume, nu că ar proveni de la un pronume corespondent, cf. G.G. Neamțu, 2007, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții (cu trei seturi de grile rezolvate și comentate)*, Ediția a II-a revăzută, adăugită și îmbunătățită, Editura Paralela 45, Pitești, p. 103.

⁴ Pentru întreaga discuție despre conversiunea marcată și nemarcată a valorilor morfologice din limba română, la modul general, printre care și opoziția pronume vs adjective pronominale, terminologie, contexte, cf. G.G. Neamțu, 2014, 430-436.

⁵ Nu este un aspect necunoscut faptul că, în limba română, există atât pronume *apersonale* care nu se pot converti în adjective pronominale, de exemplu, pronumele negative *nimic* și *nimeni*, pronumele interogativ-relativ *cine*, cf. G.G. Neamțu, 2007, p. 80, cât și adjective pronominale care nu apar cu valoare de pronume, de exemplu, adjectivele pronominale *nehotărâte niște*, *alde*, *niscăi*, *niscaiva*, cf. GALR, 2005, Vol. I, p. 261.

⁶ Fenomenul devine explicabil atâta timp cât numai pronumele *apersonale*, la modul general, se pot converti în adjective pronominale.

⁷ Atât numeralile ordinale cu valoare pronominală, cât și cele cu valoare adjectivală, excepție făcând primul, ultimul, dintâi(ul), întâi(ul).

⁸ DȘL, 2005, p. 378. Autorii fac referire numai la adverbe și pronume demonstrative.

⁹ ELR, 2001, coord. Marius Sala, Editura Univers Enciclopedic, p. 421.

¹⁰ Pentru întreaga discuție despre marea clasă a articolelor din limba română, cu subdiviziunile aferente în funcție de rolul pe care îl îndeplinesc, acesta impunându-se ca diferență specifică, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 270-280

¹¹ Articolele determinative, în limba română, sunt reduse la două subtipuri: articole determinative definite vs nedefinite, ca expresie a categoriei gramaticale a determinării, exclusiv cu doi membri, determinarea definită vs determinarea nedefinită, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 270-281.

¹² În această situație, se admite, în limba română, substituția desinenței –ă cu articolul determinativ definit –a, fenomen cunoscut sub numele de „desinență suprimată”, cf. G.G. Neamțu, 2005, *Curs de limba română contemporană. Morfologie*, ținut la Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, în anul universitar 2005-2006.

¹³ În limba română, există trei subtipuri de articole formative, articole formative pronominale, articole formative numerale și articole formative prepoziționale, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 278-279.

¹⁴ Ne referim, în acest caz, la substantivele proprii și cele comune în vocativ, cf. G.G. Neamțu, 2014, p. 279, GALR, 2005, Vol. I, p. 56.

apare, sub diverse denumiri, oscilând, fie de la un autor la altul, fie, la același autor, de la o parte de vorbire la alta din cele amintite mai sus: a. „*particulă adverbială*”¹⁵: „Adverbele în limba română pot apărea însoțite de *oparticulă adverbială*, care se adaugă la sfârșitul formei adverbului, în general, pentru a sublinia noțiunea adverbială respectivă, pentru a o face mai concretă. Cea mai frecvent întrebuițată *particulă adverbială este -a*, care apare în forme ca: *acuma, aicea, alătura* etc.”¹⁶; [s.n.]; b. *particulă*¹⁷: „[...] la formele de genitiv-dativ singular și plural, pe lângă rădăcina *câr-* mai apar: desinențele specifice *-ui, -ei, -or* și *particula -a*.”¹⁸ [s.n.]; c. *finala -a*¹⁹: „După cum se vede, în cazul al doilea, s-a adăugat un *-a*; dar adjectivul poate fi pus în urma substantivului și, în acest caz, primește și el un *a final (scaunul acesta)*.”²⁰ [s.n.]; d. *particule adverbiale întăritoare deictice*²¹: „Câteva adverbe de loc simple intră în combinație cu *particulele adverbiale întăritoare deictice -a* și *-șă*, care creează, astfel, niște dublete stilistice...”²² [s.n.]; e. *particulă invariabilă*²³: „Adjectivele pronominale demonstrative de apropiere și de depărtare antepuse se deosebesc formal de pronumele corespunzătoare (adjectivele nu au în structura lor *particula invariabilă -a*)[...]”²⁴ [s.n.]; f. *amplificativ pronominal*²⁵: „Particula terminală *-a (=amplificativ pronominal)* în plus la unele pronume față de adjectivele corespondente.”²⁶ [s.n.]; g. *deicticul -a*: „Pentru funcția determinativă, pronumele demonstrative au și forme fără *deicticul -a*: *acest, acești, această, aceste* etc.”²⁷ [s.n.], cea

¹⁵ Face referire exclusiv la valoarea morfologică de adverb.

¹⁶ SMLRC, 1967, coord. Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, Editura Științifică, București, p. 272, mai vezi și LRC, 1985, p. 248; Corneliu Dimitriu, 1999, p. 699; GALR, 2005, Vol. I, p. 589.

¹⁷ Face referire și la pronume/adjective pronominale, și la adverbe.

¹⁸ Gh. Constantinescu-Dobridor, 1974, Morfologia limbii române, Editura Științifică, București, p. 136, p. 137. Mai vezi și p. 142, 143, 153; Mioara Avram, 2001, Gramatica pentru toți, Editura Humanitas Educational, București, p. 256.

¹⁹ Face referire numai la adjective pronominale.

²⁰ Alexandru Graur, 1973, Gramatica azi, Editura Academiei R.S.R., București, p. 105. Mai vezi și p. 111. În ceea ce privește adverbul, autorul nu face niciun fel de comentariu în această direcție. Mai vezi și Mioara Avram, 2001, p. 174. Mai vezi și GBLR, 2010, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 134. Mai vezi p. 148, p. 149.

²¹ Face referire numai la adverbe.

²² Gh. Constantinescu-Dobridor, 1974, p. 247. Mai vezi și p. 249.

²³ Face referire numai la pronume și adjective pronominale.

²⁴ GALR, 2005, Vol. I, p. 243. Mai vezi, p. 244, p. 260, p. 262, p. 263.

²⁵ Denumirea de *amplificativ pronominal* se individualizează în școala clujeană de sintaxă și face referire atât la pronume, cât și la adjective pronominale, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 433-434.

²⁶ G.G. Neamțu, 2007, p. 80. Mai vezi și G.G. Neamțu, 2014, p. 252, pp. 433-444.

²⁷ Iorgu Iordan, Vladimir Robu, 1978, Limbă română contemporană, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 421. Mai vezi și p. 427.

mai des întâlnită fiind cea de *h. particulă deictică*:²⁸ „În plus, apare în toate formele *un element invariabil* –a, numit, de obicei, *particulă deictică*.”²⁹

În toate aceste situații prezentate mai sus, termenul de particulă este folosit cu următoarea accepție:³⁰ „Generală este folosirea pentru segmente de cuvânt cu rol insuficient determinat, *numite particule deictice*, care intră în componența adverbilor și a pronumelor deictice, dar și a numeralilor, a unor locuțiuni adverbiale.”³¹, ca notă comună tuturor, nota diferențiativă impunând-o prezența sau absența lui –a numai în clasa pronumelor vs a adjectivelor pronominale: rolul³² respectivei este delimitarea dintre valoarea pronominală, întotdeauna cu –a, vs valoarea adjectivală, întotdeauna, fără –a, ca regulă generală, de aici, și denumirea uzuală de *amplificativ pronominal*: „Prezența lui –a este semnul explicit al calității pronominale, în opoziție cu absența lui –a (semnul de adjectiv pronominal).”³³ [s.n.] Excepție fac, de exemplu, toate adjectivele demonstrative de apropiere, de depărtare postpuse³⁴ întotdeauna substantivalului³⁵ cu care se acordă gramatical sintagmatic,³⁶ adjectivele pronominale demonstrative de identitate,³⁷ în ultima situație, „-a perpetuează ipostaza de pronume sau de adjectiv pronominal postpus a demonstrativului de depărtare încorporat (*acela...*), prezența obligatorie (a lui –a), impusă și din rațiuni fonetice.”³⁸, indiferent de gen, număr și caz, situații în care „calitatea de

²⁸ Este cea mai generală formă de a o denumi, cuprinzând segmentul –a atât din structura adverbilor, cât și a pronumelor, a adjectivelor pronominale, a numeralilor ordinale.

²⁹ SMLRC, 1967, p. 139. Mai vezi și p. 143, p. 145; Mai vezi și Iorgu Iordan, Vladimir Robu, 1978, p. 503. Mai vezi și p. 504; LRC, 1985, p. 230. Mai vezi și p. 232, p. 233, p. 234; Dumitru Irimia, 1997, p. 122. Mai vezi și p. 125, p. 297; Gabriela Pană Dindelagan, 2003, Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări, Editura Humanitas Educational, București, p. 56; GALR, 2005, Vol. I, p. 303; G.G. Neamțu, 2014, p. 433.

³⁰ Pentru o a doua accepțiune, cf. ELR, 2001, p. 421.

³¹ ELR, 2001, p. 419.

³² Acest aspect important a fost semnalat încă de foarte mult timp, cf. SMLRC, 1967, p. 139, subnota 4: „Al cărei rol morfematic pare fi acela de a distinge, în anumite situații, adjectivul de pronume.”, ulterior, el a fost acceptat ca atare, cf. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, 1978, p. 421 ELR, 2001, p. 419.

³³ G.G. Neamțu, 2014, p. 433.

³⁴ Din punctul de vedere al unor autori, aceste contexte „Poate fi o particularitate a poziției, dar și o indicație că e vorba nu de adjective propriu-zise, ci de apoziții.”, cf. ELR, 2001, p. 419. Explicația data de alții este: “De la identitatea de categorii (substantive-pronume în apoziție), motivată prin calitatea sintactică a apoziției de “duplicat” al funcției substantivului antecedent, s-a putut trece relative ușor la un acord sintagmatic, “generator” de adjective și implicit marcă a unui raport de determinare propriu-zisă.” [s.n.], cf. G.G. Neamțu, 2014, p. 434.

³⁵ Prin substantival înțelegem substantivul, substitutele sale (pronumele și numeralul cu valoare pronominală) și orice cuvânt substantivizat, cf. D.D. Drașoveanu, 1997, Teze și antiteze în sintaxa limbii române, Editura Clusium, Cluj-Napoca, pp. 251-252.

³⁶ Pentru departajările acord paradigmatic vs acord sintagmatic, cf. G. Gruică, 1981, Acordul în limba română, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p. 18.

³⁷ G.G. Neamțu, 2014, p. 434.

³⁸ Idem.

amplificativ pronominal a lui –a se suspendă”.³⁹ ceea ce ne determină, pentru uniformizare, să păstrăm, în clasa pronomelor și a adjectivelor pronominale, denumirea „neutră” de particulă deictică. Toate cele patru tipuri inventariate sunt identice formal cu pronumele de la care provin, actualizându-se, astfel, o conversiune nemarcată.

II. Distribuțional, particula deictică –a se actualizează, după cum urmează, fie facultativ (întotdeauna, în variație liberă⁴⁰), fie obligatoriu:

A. Facultativ⁴¹ - particula deictică –a apare, ca „formant facultativ”,⁴² în cadrul adverbilor (al locuțiunilor adverbiale), al pronomelor apersonale (unele dintre acestea), al adjectivelor pronominale (unele dintre acestea), delimitând „diferența stilistică dintre cult și familiar-popular.”⁴³

a.1. În ceea ce privește adverbele⁴⁴ (locuțiuni adverbiale),⁴⁵ se spune despre acest –a că este „particula cea mai frecventă și cu posibilitățile cele mai largi de combinare [...], care, așa cum s-a văzut, afară de unele poziții exclusive – *atunci*⁴⁶–*atuncea*, *acum-acuma*, *pururi-pururea*,⁴⁷ *asemeni-asemenea*, *nicăieri-nicăierea*⁴⁸ etc. apare, uneori, în variație liberă cu –le: *acia-acile*, *pururea-pururile*⁴⁹ etc., și, adesea, cumulată cu aceasta, în ordinea fixă –le + -a: *acilea*, *acolea*, *pururilea*, *pe săritelea*, *pe ocolitelea*.”⁵⁰

a.2. În clasa pronomelor, apariția *particulei deitice* –a devine opțională atât la NAc, sg., m., n. – *nimeni/nimenea*⁵¹ *atât/atâta* – *Am cumpărat atât/atâta*,⁵² *nimic/nimica*, cât și la GD, sg., m., n., la GD, pl., m., f., n.: *nimănuui/nimănuia*,⁵³ *tuturor/tuturora*,⁵⁴ *multor/multora*,⁵⁵ *puținor/puținora*,⁵⁶ *amânduror/amândurora*.⁵⁷

³⁹ *Idem.*

⁴⁰ „Între formele cu și fără aceste „amplificative” se stabilește un raport de variație liberă.”, cf. **LRC**, 1985, p. 248.

⁴¹ **GALR**, 2005, Vol. I, p. 590.

⁴² **LRC**, 1985, p. 248.

⁴³ **ELR**, 2001, p. 420.

⁴⁴ *Atât simple, cât și compuse: harcea-parcea, calea-valea*, cf. **GALR**, 2005, Vol. I, p. 589.

⁴⁵ „[...] se atașează, de regulă, adverbilor pronominale, cu semnificație general-abstractă, iar, prin extindere, și altor unități adverbiale”, cf. **LRC**, 1985, pp. 248-249.

⁴⁶ **ELR**, 2001, p. 420.

⁴⁷ **LRC**, 1985, p. 248.

⁴⁸ Pentru aceste două exemple, cf. **GALR**, 2005, Vol. I, p. 590.

⁴⁹ *Vezi și GALR*, 2005, Vol. I, p. 589.

⁵⁰ **LRC**, 1985, p. 249.

⁵¹ *Formele nimenea și nimănuia „sunt populare, orale, neadmise în limba literară”, cf. GBLR*, 2010, p. 155. Cele două forme mai sunt date ca variante libere și în **Alexandru Graur**, 1973, p. 114, **Iorgu Iordan**, **Vladimir Robu**, 1978, p. 429, **G.G. Neamțu**, 2014, p. 433.

⁵² **GBLR**, 2010, p. 148.

⁵³ Cele două variante apar la **Alexandru Graur**, 1973, p. 114, **Iorgu Iordan**, **Vladimir Robu**, 1978, p. 429.

⁵⁴ **GBLR**, 2010, p. 148. Cele două forme libere mai apar și-n **G.G. Neamțu**, 2014, p. 433.

⁵⁵ **ELR**, 2001, p. 420. Ambele forme apar și la **G.G. Neamțu**, 2014, p. 254.

⁵⁶ *Idem.* Ambele forme apar și la **G.G. Neamțu**, 2014, p. 254.

a.3. În clasa adjectivelor pronominale, exclusiv în cadrul celor nehotărâte, a fost semnalată deja variația liberă a formelor cu *-a* final și cele fără *-a* final, exclusiv la NAc, sg., m., n., - *atât/atâta*⁵⁸ și la NAc, pl., m. - *atâți/atâția*.⁵⁹

B. Obligatoriu – particula deictică *-a* apare în cadrul adverbelor, al pronumelor apersonale, al adjectivelor pronominale, al numeralelor ordinale, devenind „formant obligatoriu”⁶⁰ sau „element constitutiv, în sensul că, prin eliminarea lor, se obțin cuvinte cu alt statut gramatical (situația adjectivelor pronominale) sau forme inexistente ori neacceptate de limba literară actuală.”⁶¹

b.1. În ceea ce privește adverbele, particula deictică *-a* apare în structura unora⁶² ca *aievea*, *aiurea*, în aceeași situație mai fiind și *-i* din *tocmai*, *numai*.⁶³

b.2. În ceea ce privește prezența particulei deictice *-a* în cadrul pronumelor apersonale și al adjectivelor pronominale, se rețin următoarele:

b.2.1.1. La nivelul clasei pronumelor apersonale, prezența a lui *-a* se diferențiază, obligatoriu, în funcție de subtipul semantic al acestora și al anumitor categorii gramaticale, după cum urmează:

b.2.1.1.1. La pronumele demonstrative de apropiere, de depărtare, de identitate, la NAcGD, sg., pl., m., f., n.⁶⁴ – *acesta/aceștia* vs *acestuia/acestora*; *aceasta/acestea* vs *acesteia/acestora*,⁶⁵ *acela/aceia* vs *aceluia/acelora*; *aceea/acelea* vs *aceleia/acelora*,⁶⁶ *același/aceiași* vs *aceluiiași/acelorași*; *aceeași/aceleași* vs *aceleiași/acelorași*.⁶⁷

⁵⁷ELR, 2001, p. 420. În această lucrare, acest cuvânt, după ultimul tratat academic, GBLR 2010, apare integrat ca valoare morfologică la pronumele nehotărâte sau indefinite, cf. GBLR, 2010, p. 145.

⁵⁸ELR, 2001, p. 420. Mai vezi și GBLR, 2010, p. 148.

⁵⁹GBLR, 2010, p. 148.

⁶⁰LRC, 1985, p. 249.

⁶¹Idem.

⁶² Nu considerăm că *-a* este particulă deictică adverbială în cazul „adverbelor temporale provenite din substantivelor care denumesc părțile zilei – seara, noaptea, ziua – sau anotimpurile – vara, iarna –...”, cf. LRC, 1985, p. 249, ci articol determinativ definit, ca expresie a categoriei gramaticale a determinării definite, deoarece respectivele cuvinte trebuie considerate substantive în orice context, nu adverbe, cf. G.G. Neamțu, 2007, pp. 55-58, G.G. Neamțu, 2014, pp. 72-81.

⁶³LRC, 1985, p. 249.

⁶⁴ Pentru întreaga discuție în ceea ce privește prezența celui de-al treilea membru al categoriei genului, neutrul, și-n clasa pronumelor și a adjectivalului, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 442-450, prin extensie, și la numeralele cardinale și ordinale cu valoare pronominală și adjectivală, departajare acceptată după GBLR, 2010, pp. 180-181.

⁶⁵ Acestea sunt considerate forme lungi ale demonstrativului *cest(a)*, cf. GBLR, 2010, p. 135. În aceeași situație, sunt și formele scurte ca variantele populare, *ăsta*, cf. GBLR, 2010, p. 135.

⁶⁶ Acestea sunt considerate forme lungi ale demonstrativului *acel(a)*, cf. GBLR, 2010, p. 135. În aceeași situație, sunt și formele scurte ca variantele populare, *ăla*, cf. GBLR, 2010, p. 136.

⁶⁷GALR, 2005, Vol. I, pp. 243-248.

b.2.1.1.2. La restul pronomelor apersonale,⁶⁸ apar, din nou, departajări în funcție de subtipul semantic și al categoriilor gramaticale: a. la pronumele nehotărâte, la NAc, sg., f. – *atâta*, NAc, pl., f., n. – *atâtea*; b. la restul pronomelor nehotărâte, cele negative, cele interogative-relative, exclusiv GD, sg., pl., m., f., n.: *unuia/uneia/unora*, *altuia/alteia/altora*, *vreunuia/vreuneia/vreunora*, *niciunuia/niciuneia/niciunora*, *căruia/cărora*; *căreia/cărora* etc.⁶⁹

b.2.1.2. La nivelul clasei adjectivelor pronominale, prezența obligatorie a lui –a se impune, tot în funcție de tipul semantic al acestora și al anumitor categorii gramaticale, după cum urmează: a. la nivelul adjectivului pronominal nehotărât, NAc, sg., f. – *atâta* (făină), NAc, pl., f., n. – *atâtea* (*fete/lucruri*), b. la nivelul celor demonstrative, de apropiere, de depărtare, atunci când sunt postpuse substantivalului⁷⁰ cu care se acordă, la cele de identitate, întotdeauna, antepuse substantivalului, indiferent de caz – NAcGD, de gen – m., f., n., și de număr – sg., pl., explicația, pentru toate aceste situații fiind de la sine înțeleasă – conversiunea pronomelor respective în adjective este una nemarcată.⁷¹ (băiatul/trenul) *acesta*/(băieții) *aceștia*; (fata) *acesta*/(fetele) *acestea*; (băiatului/trenului) *acestuia*/(băieților) *acestora*; (fetei) *acesteia*/(fetelor/trenurilor) *acestora*; (băiatul/trenul) *acela*/(băieții) *aceia*; (fata) *aceea*/(fetele/trenurile) *acelea*; (băiatului/trenului) *aceluia*/(băieților) *acelora*; (fetei) *aceleia*/(fetelor/trenurilor) *acelora*;⁷² *aceiași* (băiat/tren)/*aceiași* (băieți/trenuri); *aceeași* (fată)/*aceleași* (fete/trenuri); *aceluiași* (băiat/tren)/*acelorași* (băieți); *aceleiași* (fete)/*acelorași* (băieți/trenuri).⁷³

b.3. În cadrul numeralelor ordinale: „Numeralul ordinal se formează sistematic de la numeralul cardinal precedat de *al/a* și urmat de formați omonimi cu articolul enclitic,

⁶⁸ *Singurele pronume apersonale care nu actualizează particula deictică –a nici la NAc, nici la GD sunt pronumele semiindependente posesive și demonstrative, pronumele demonstrative de diferențiere, în cazul ultimelor, explicația fiind de la sine înțeleasă: aceste valori morfologice, pronume sau adjective pronominale, sunt compuse pe bază de pronume demonstrative semiindependente, ca prim component al cuvântului compus sudat, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 262-263, pronumele interogativ-relativ cine și toți compușii pe baza lui, ce, cf. Dumitru Irimia, 1997, p. 145, pronumele nehotărâte compuse pe bază de relative, care și ce, cu segmente de compunere – va (<vrea) și alt-...-va: careva/căruiva, ceva, altceva etc., cf. G.G. Neamțu, 2014, p. 255.*

⁶⁹ GALR, 2005, Vol. I, pp. 241-288.

⁷⁰ *O situație specială apare la adjectivul pronominal de depărtare, feminin, singular, NAc – aceea, atunci când este antepus substantivalului – aceea fată comp. cu fata aceea, în ambele situații –a apare obligatoriu.*

⁷¹ *În aceeași situație, ne mai apar, în cadrul clasei pronomelor vs a adjectivelor pronominale, care și ce, de exemplu: Nu știam care m-a sunat. vs Nu știam care fată/băiat m-a sunat; Nu știu ce să fac. vs Nu știu ce treabă să mai fac.*

⁷² *Se poate sesiza foarte bine faptul că, în postpunere, spre deosebire de antepunere, prezența demonstrativelor respective nu blochează determinarea definită a substantivelor: comp. băiatul acesta cu acest băiat.*

⁷³ *La aceste adjective demonstrative, prin antepunere, e blocată determinarea definită a substantivelor.*

variabil în raport cu genul: masculin/neutru [al +numeral cardinal + -le- +*particula deictică* -a] – *al patrulea*; feminin [a +numeral cardinal + -a] – *a patra*; rolul formanților se reduce la exprimarea ideii de ordine și a opoziției de gen.”⁷⁴

III. Din punct de vedere morfematic, analizând anumite comentarii din tratatele de gramatică, observăm că statutul lui -a în clasa pronomelor și a adjectivelor pronominale a fost lăsat în afara oricărei discuții.⁷⁵ Pe de o parte, s-a afirmat că: „*Aceasta* rezultă din *contopirea desinenței originare -ă cu particula -a* (cf. *contopirea desinenței substantivelor feminine cu articolul: casă a>casa*).”⁷⁶ [s.n.]; „Când se află înaintea unor substantive feminine, adjectivele demonstrative de apropiere *transformă particula -a în -ă* (la nominativ-acuzativ)...”⁷⁷ [s.n.]; „*Absența particulei deictice -a lasă loc la nominativ-acuzativ desinenței -ă: această fată/aceasta*.”⁷⁸ [s.n.]; „În limba literară actuală, -a distinge în multe paradigme pronumele și adjectivele pronominale corespunzătoare postpuse de adjectivele antepuse; *formele postpuse particula deictică (adăugată în final, după desinența pronominală, sau substituind-o când este -ă)....*”⁷⁹ [s.n.]; „La formele *acesta și aceasta, amplificativul pronominal -a substituie desinența (Ø sau desinența -ă: acest -Ø →acest-a, aceast-ă→aceast-a. La acela, -a substituie desinența -Ø (acel-Ø→acel-a)*. Forma *aceea* are o segmentare morfematică mai complicată, deoarece are un -e- în plus (comp. *acea* cu *aceea*), iar finala radicalului este -a (*acea*), care poate fi interpretată fie ca atare (=finală vocalică a radicalului și deci *aceea -Ø*), fie ca *amplificativ pronominal (acee-a)*, înlocuind desinența -Ø. Este de preferat, pentru generalitate, varianta a doua.”⁸⁰ [s.n.] Pe de altă parte, s-a afirmat că: „*Amplificativul pronominal -a situat în finala flectivului la unele pronume nu este implicat în niciun fel în realizarea cazului (și, de altfel, nici a genului și a numărului), adică nu este subunitate flectivală.*”⁸¹ [s.n.]; „Indiferent dacă este amplificativ pronominal activ (convertor⁸² adjectival negativ) sau pasiv (=numai de origine, cu rol suspendat în sistem), -a este din punct de vedere

⁷⁴ GALR, 2005, Vol. I, p. 303.

⁷⁵ De exemplu, ultimele tratate academice, GALR, 2005, GBLR, 2010, nu pun problema în nicio direcție în ceea ce privește statutul morfematic al acestui segment -a în cadrul pronomelor și al adjectivelor pronominale.

⁷⁶ SMLRC, 1967, p. 139, subnota 5. Se mai precizează, pe aceeași pagină: „Deosebiri de alt tipar apar la formele de nom. acuz. fem. sing., care se deosebesc prin prezența lui -ă în locul acestui -a, în cazul demonstrativului de apropiere: *această/aceasta*.” [s.n.]

⁷⁷ Gh. Constantinescu-Dobridor, 1974, p. 153.

⁷⁸ Dumitru Irimia, 1997, p. 125.

⁷⁹ ELR, 2001, p. 419.

⁸⁰ G.G. Neamțu, 2014, p. 252.

⁸¹ Idem.

⁸² Pentru mai multe detalii privind statutul de convertor, cf. G.G. Neamțu, 2014, pp. 430-436.

funcțional, extraflectival, adică nu vehiculează informații gramaticale de gen, număr, caz. Ca purtător de informație din spectrul categorial pronominal, -a constituie un morfem de sine stătător, dar cofuncțional rădăcinii, nu flectivului.”⁸³[s.n.]

Din cele anterioare, se deduce, ca observație fundamentală, că, atât în clasa pronumelor apersonale, cât și în cea a adjectivelor pronominale, statutul morfematic al acestei particule deictice *-a* cunoaște două ipostaze fundamentale: fie de unitate flectivală⁸⁴ (înțelegând faptul că flectivul este monomorfematic, coincizând, astfel, cu unitatea ca atare, oricare ar fi ea), ca expresie a categoriilor gramaticale de gen, număr și caz,⁸⁵ realizate sincretic⁸⁶, atunci când substituie desinența⁸⁷, fie de alomorf al radicalului, deci extraflectival (înțelegând, de fapt, o actualizare a acestuia în afara flectivului, oricare ar fi acesta), atunci când se atașează direct flectivului, după respectivul, neafectându-i structura în niciun fel.

A. Statutul morfematic de unitate flectivală, întotdeauna, (niciodată, particula deictică *-a* nu poate avea statut de subunitate flectivală, deci nu poate face parte dintr-un flectiv plurimorfematic⁸⁸, fie el bimorfematic⁸⁹ sau de alt tip⁹⁰) ne-a fost sugerată de similitudinea stabilită cu același fenomen al „suprimării desinenței”⁹¹ pe care îl regăsim la: a. substantive: a.1. substantive feminine comune și proprii (cele terminate în *-ă*: *fată* → *fata*, *casă* → *casa*, *Ancă* → *Anca*) (sau cele terminate în *-(i)e* - *vie* → *via*, *Lie* → *Lia*); a.2. substantive masculine comune și proprii (cele terminate în *-ă*: *tată* → *tata*, *Lucă* → *Luca*; b. adjective calificative (cele terminate în *-ă*⁹² (*fată*) *frumoasă* → *frumoasa* (*fată*), (*problemă*) *ridicolă* → *ridicola* (*problemă*) sau *-(i)e* - (*minge*) *portocalie* → *portocalia* (*minge*), c.

⁸³ G.G. Neamțu, 2014, p. 434.

⁸⁴ Departajarea unitate flectivală vs subunitate flectivală ne-a fost sugerată de G.G. Neamțu, 2014, p. 275.

⁸⁵ Ca singurele posibile pentru pronumele apersonale.

⁸⁶ În lucrarea noastră, sincretismul este folosit cu accepțiunea de amalgamare, de actualizare, în aceeași unitate/subunitate flectivală, a mai mult de o categorie gramaticală, cf. DȘL, 2005, p. 42, p. 479, G.G. Neamțu, 2014, p. 249. Pentru o accepțiune diferită a sincretismului, cf. DȘL, 2005, p. 479.

⁸⁷ Nu poate substitui decât desinența în aceste contexte.

⁸⁸ Cum poate face parte, de exemplu, desinența.

⁸⁹ Flectivul conține două subunități flectivale.

⁹⁰ Ne referim la flectivul care are, ca subunități flectivale, mai mult de două subunități: de obicei, aici, sunt trecute flectivele indicativului perfect simplu și mai mult ca perfectul, LRC, 1985, pp. 188-189.

⁹¹ Acest fenomen este inversul “desinenței catalizate”, cf. G.G. Neamțu, 2014, p. 253, subnota 11, și apare la substantivele masculine și neutre, singular, NAc, băiat → băiatul, tren → trenul, dar și la alte valori morfologice: adjective calificative - frumos → frumosul, pronume - alt → altul, numerale ordinale cu valoare pronominală și adjectivală - prim → primul, tot la masculin și neutru, singular, NAc.

⁹² Acest fenomen apare, la modul general, în contextul în care adjectivul calificativ este antepus substantivului, fără a fi precedat de un determinant adjectiv pronominal, adjectivul apărând exclusiv formal cu flectivul determinării definite, actualizat în corpul său fonetic: comp. *bunul* băiat cu acest *bun* băiat sau cu al său *bun* băiat, cf. GALR, 2005, Vol. I, p. 153. Există și excepții, când apar adjectivele invariabile antepuse substantivelor: *ditamai* omul sau alte tipuri de adjective calificative, precum întreg – comp. *întreg* ținutul, în cazul acesta poate apărea și *întregul* ținut, cf. GALR, 2005, Vol. I, p. 153.

pronume – *dânsă*→*dânsa*, *altă* →*alta*, *ună*→*una*, d. numerale ordinale: *primă*→*prima*, mecanismul fiind, de fapt, același, în toate aceste situații, obligatoriu, numai la NAc, sg., m., f., pentru substantive, NAc, sg., f., pentru restul valorilor morfologice amintite mai sus, ca o trăsătură specifică limbii române.

Astfel, flectivul de tip desinență este substituit, în aceeași poziție, de diferite alte subtipuri de flective, obligatoriu nu flectiv de tip desinență:⁹³ a. fie articol determinativ - *fată* →*fata*, *casă* →*casa*, *frumoasă*→*frumoasa*; b. fie articol formativ pronominal: *altă* →*alta*, *vreună*→*vreuna*; c. fie articol formativ numeral: *primă*→*prima*; d. fie articol cazual: *Ancă*→*Anca*, contexte în care respectivele unități flectivale se adaugă direct radicalului, fără a institui între acesta și respectivele o desinență Ø.⁹⁴

Analizând segmentarea morfematică a pronumelor apersonale și a adjectivelor pronominale, observăm că fenomenul „suprimării desinenței”, fie pozitivă, fie negativă, de către particula deictică –*a* apare, obligatoriu, la: a. NAc, sg., f.: a.1. adjective pronominale demonstrative de depărtare, antepuse – *acea* (*fată*); a.2. adjectivul pronominal nehotărât *atâta*→*atât-ă*; b. NAc, sg., m., f., n., la: b.1. pronume demonstrative de apropiere – *acesta* →*acest-Ø*, *aceasta* →*aceast-ă*; de depărtare – *acela*→*acel-Ø*/*aceea*→*acee-Ø*; de identitate – *același*→*acel-Ø-și*/*aceeași*→*aceea-Ø-și*;⁹⁵ b.2. adjective pronominale demonstrative de apropiere, postpuse – (băiatul/trenul) *acesta*, (*fata*) *aceasta*; de depărtare, postpuse – (băiatul/trenul) *acela*, (*fata*) *aceea*; de identitate, antepuse – *același* (băiat/tren), *aceeași* (*fată*). În aceste situații, flectivul devine exclusiv unitate flectivală, ca purtător de sens gramatical, substituind desinența și actualizând categoriile gramaticale de gen, număr și caz ale respectivelor valori morfologice, pronume apersonale și adjective pronominale.

B. Ca alomorf al radicalului, se actualizează, în toate celelalte situații, generând, prin forța lucrurilor, un radical discontinuu, ca purtător de sens lexical prin trimitere la o sursă referențială de tip substantiv pe care îl substituie în aceeași poziție, cu flectivul actualizat între cele două componente.

CONCLUZII:

⁹³ Nu există, în limba română, la părțile de vorbire flexibile care pot actualiza flectiv de tip desinență, o suprimarea a acesteia cu o alta, substituirea realizându-se cu alte subtipuri de flectiv, din punctul de vedere al tipologiei flectivale.

⁹⁴ G.G. Neamțu, 2014, p. 265, subnota 24: „*Dânsa* = *dâns-a*, la fel ca în *casa* = *cas-a*. În asemenea situații, spunem că articolul (-a) substituie (suprimă) desinența (*cas-ă*→*cas-a*), adăugându-se radicalului, fără a institui între radical și articol o desinență Ø(*dâns-a*, nu *dâns-Ø-a*).” [s.n.]

⁹⁵ Pentru segmentările morfematice ale acestor cuvinte, cf. Dumitru Irimia, 1997, pp. 121-126, G.G. Neamțu, 2014, p. 252, p. 257.

Particula deictică –a actualizează, în cadrul pronumelor apersonale și al adjectivelor pronominale, două ipostaze total diferite din punct de vedere morfematic: atunci când substituie flectivul de tip desinență, fie pozitivă, fie negativă, preluându-i rolul și actualizând toate cele trei categorii gramaticale cunoscute, gen, număr și caz, devine, întotdeauna, unitate flectivală, coincidentă cu flectivul, iar, în contextele în care nu substituie flectivul de tip desinență, se atașează direct flectivului, la dreapta acestuia, devenind un alomorf al radicalului, neputând, astfel, actualiza nicio categorie gramaticală.

BIBLIOGRAFIE:

1. **Avram**, 2001 – Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Editura Humanitas Educational, București;
2. **Ciompec**, 1980 – Georgeta Ciompec, *Observații asupra particulelor adverbiale din limba română*, în LR, XXIX, Nr. 2, pp. 85-95;
3. **Constantinescu-Dobridor**, 1974 – Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, Editura Științifică, București;
4. **Dimitriu**, 1999 – Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Institutul European, Iași;
5. **Drașoveanu**, 1997 – D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium, Cluj-Napoca;
6. **DȘL**, 2005 – *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București.
7. **ELR**, 2001 – *Enciclopedia limbii române*, coord. Marius Sala, Editura Univers Enciclopedic, București;
8. **GALR**, 2005 – *Gramatica limbii române*, Vol. I, Editura Academiei București, București;
9. **GBLR**, 2010 – *Gramatica de bază a limbii române*, coord. Gabriela Pană Dindelegan, Editura Univers Enciclopedic Gold, București;
10. **Graur**, 1973 – Alexandru Graur, *Gramatica azi*, Editura Academiei R.S.R., București;
11. **Gruică**, 1981 – G. Gruică, *Acordul în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București;
12. **Iordan, Robu**, 1978 – Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limbă română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București;

13. **Irimia**, 1997 – Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Editura Junimea, Iași;
14. **LRC**, 1985 – *Limbă română contemporană*, coord. Ion Coteanu, Ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București;
15. **Neamțu**, 2005 – G.G. Neamțu, *Curs de limbă română contemporană, Morfologie*, ținut la Facultatea de Litere, U.B.B., Cluj-Napoca, în anul universitar 2005-2006;
16. **Neamțu**, 2007 – G.G. Neamțu, *Teoria și practica analizei gramaticale. Distincții și... distincții* (cu trei seturi de grile rezolvate și comentate), Ediția a II-a revăzută, adăugită și îmbunătățită, Editura Paralela 45, Pitești;
17. **Neamțu**, 2014 – G.G. Neamțu, *Studii și articole gramaticale*, Editura Napoca Nova, Cluj-Napoca;
18. **Pană Dindelegan**, 2003 – Gabriela Pană Dindelegan, *Elemente de gramatică. Dificultăți, controverse, noi interpretări*, Editura Humanitas Educational, București;
19. **SMLRC**, 1967 – *Structura morfologică a limbii române*, coord. Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, Editura Științifică, București.